

**МЕНИНГ ДАРГОХИМГА ИЛТИЖО КИЛИБ ПАНОХ ИСТАБ КЕЛГАН ТУРКУ ТОЖИК,
АРАБУ АЖАМ ТОИФАЛАРИДАН БЎЛГАНЛАР БОРАСИДАГИ ТУЗУК**

Биринчи навбатда, мазкур тоифа ва табакалардан бўлгак саййидлар ва уламони иззат-хурмат килишни, ҳар қандай истаклари бўлса дарҳол мухайё этиб, муқаррар равишда уларнинг аҳолидаи хабардор бўлиб туришни буюрдим. Агар сипохийлар тоифасидан бўлсалар, хизмат ўринларини белгилаб, ҳол-аҳволларига яраша эҳтиёжлари таъминлансин. Агар қасбу ҳунар за маърифат аҳлларидадан бўлса, бундайларга салтанат қорхоналаридан юмуш берилсин. Булардан бошқа, билагида қучи бор фақир-мискинлар эса ўз аҳоли ва қасбу қорига қараб иш тутсинлар. Яқ шундай амр қилдим, сармоёси қўлидан кетиб қолган савдогарга ўз сармоёсини қайтадан тиклаб олиши учун ҳазинадан етарли миқдорда олтин берилсин. Дехқонлар ва раиятдан қайси бирининг дехқончилик қилишга қурби етмай қолган бўлса, унга экин-тикин учун зарур уруғ ва асбоб тайёрлаб берилсин. Агар фуқародан бирининг уй-иморати бузилиб, тузатишга қурби етмаса, қеракли усқуналарини етказиб бериб, унга ёрдам берилсин. Ҳар тоифа ва ҳар синфдан

кимки ўз ихтиёри билан сипоҳгарчилик хизматиға киришни истаса, уни аскарӣй [хизматға] олсинлар. Асил ва шижоатли сипоҳийзода кайси тоифадан бўлмасин, унга ўрин бериб, килган хизматиға ва ишиға яраша тарбият килсинлар. Яна амр килдимки, узок-якиндан бирон киши келиб, менинг мажлисимға кирар экан, кайси тоифадан бўлса ҳам, давлатим дастурхони неъматидан уни курук кайтармасинлар.

Кимники хузуримға киритган бўлсалар ва кўзим унга тушган бўлса, холиға яраша хурматлаб, совға-саломлар билан кузатсинлар.

Хар қандай одам менинг адолат девонимдан паноҳ топган экан, гуноҳи бўлса ҳам, уни кечирсинлар. Иккинчи, учинчи марта яна гуноҳ килгудек бўлса, у холда гуноҳиға яраша жазоласинлар.

САЛТАНАТНИ ЎЗ ЭРКИМДА САКЛАШ УЧУН АМАЛ КИЛГАН ТУЗУГИМ

Ушбу ўн икки нарсани ўзимға шиор килиб олганлигим учун тўла мустақиллик билан салтанат тахтиға ўтирдим. Ўз тажрибамдан синаб билдимки, агар қай бир подшоҳ шу ўн икки нарсаға эға бўлмас экан, салтанатдан бебахра колур.

Биринчидан, ўз сўзига эға бўлсин, ишини ўзи билиб килсин, яъни раият подшосининг айтган сўзини, килган ишини ўзи айтади, ўзи килади, ҳеч ким бунға аралашолмайди, деб билсин. Шундай бўлгач, подшоҳ салтанат мартабасига шерик бўлгудек килиб бировнинг гапига ва ишиға эргашмасин. Гарчи яхши сўзни ҳаммадан эшитиш зарур бўлса ҳам, лекин сўзда, ишда бошқалар салтанат ишларида подшоҳға шерик, ёхуд устун бўлмасликлари шарт.

Иккинчидан, султон хар нарсада адолатпеша бўлсин, қошида инсофли, адолатли вазирлар сакласин, токи подшоҳ зулм килгудек бўлса, одил вазир унинг чорасини топсин. Агарда вазир золим бўлса, кўп вақт ўтмай салтанат уйи кулайди. Чунончи, амир Хусайннинг золим бир вазири бор эди. У сипоҳу раиятға ҳак-ноҳак жарималар солар эди. Орадан кўп вақт ўтмай ўша ноинсоф вазирнинг шумлигидан амир Хусайннинг салтанат уйи хароб бўлди.

Учинчидан, бутун мамлакатда буйрук-фармон бериш ишлари подшонинг ўз ихтиёрида бўлиши лозим. Подшоҳ ҳар ишда ўзи ҳукм чиқарсин, токи ҳеч ким унинг ҳукмига аралашиб, ўзгартира олмасин.

Тўртинчидан, подшоҳ ўз қарорида қатъий бўлсин, яъни ҳар қандай ишни қилишга қасд қилар экан, то битирмагунича ундан қўл тортмасин.

Бешинчидан, подшоҳ ҳукми жорий этилиши даркор, яъни қандай ҳукм чиқаришидан қатъий назар, амалга ошириши керак. Бирон кимса гарчи ҳукми зарарли деб билган бўлса ҳам, унга монелик қилолмасин. Чунончи, эшитганманки, султон Маҳмуд Газнавий Газна шаҳри майдонида қатта тошни келтириб ташлашни буюрган экан. Ундан ўтқинчи-кетқинчиларнинг от-уловлари хурқиб ўта олмай қолибди. Шунда одамлар тош йўл бўйидан олиб ташланса, деб султон ҳузурига қанчалик арз-шиқоят қилиб боришмасин, султон «чиқарган ҳукмидан қайтмайман, унга ҳилоф бирон иш ҳам қилмайман», деган экан.

Олтинчидан, подшоҳлик ишларини тамоман бошқага топшириб, эрқни унга бериб қўймасинким, дунё хиёнатчи хотин сингари, унинг хуштори қўпдир. Агар шундай қилар экан, ўзганинг нафси тез орада подшоҳ бўлишни тилаб, салтанат тахтини ўзи эгаллашга қиришади. Чунончи, султон Маҳмудга хоинлик қилган вазирлар уни салтанат тахтидан тушириб, тахтга ўзлари эга бўлдилар. Шундай бўлгач, салтанат ишларини ишончли ва мўътабар бир неча кишига бўлиб бериш лозим. Шунда ҳар бири ўз ишига боғланиб, салтанат тахтига қўз олайтира олмайди.

Еттинчидан, салтанат ишларида ҳар кимнинг сўзини эшитсин, ҳар кимдан фикр олсин. Қайси бири фойдалироқ бўлса, уни қўнгил хазинасида сақлаб, вақтида ишлатсин.

Саккизинчидан, салтанат ишларида, сипоҳу раиятга боғлиқ масалаларда бошқаларнинг сўз ва феъллиги қараб амал қилмасин. Вазирлар, амирлар бирон кимса ҳақида яхши-ёмон сўз қилар эканлар, эшитсин. Лекин уни амалга оширишда бутун ҳақиқат аён бўлмагунича шошмай, мулоҳаза билан иш тутсин.

Тўққизинчиси, подшоҳ хайбати сипоҳу раият қўнғлида шундай ўрнашган бўлиши керакки, унинг амр-фармонида ҳеч ким қаршилиқ қилишга журъат этолмасин; итоат ва тобеълик

килиб, исён кўтармасин.

Ўнинчиси, [подшо] нима килса, ўз эркича килсин, нима деса ўз сўзида катъий турсин, чунки подшоҳларнинг ҳукм хурматидан бошқа баҳрамандликлари йўқдир. Ҳазина, лашкар, раият, салтанат — буларнинг бариси унинг ҳукми биландир.

Ўн биринчиси, салтанат ишларида, ҳукм юргизишда подшоҳ ўзини ягона билиб, ҳеч кимни ўзига салтанат шериги килмасин.

Ўн иккинчиси, [подшоҳ] мажлис ахлидан огоҳ ва хушёр бўлсинким, улар кўпинча айб ахтариб, уни ташкарига ташийдилар. Подшоҳнинг сўзидан, ишидан вазирларга, амирларга хабар бериб турадилар. Масалан, шунга ўхшаш бир воқеа менинг ўзим билан рўй берганди. Ўзимнинг хос мажлисимдаги бир канча суҳбатдошларим вазирлар ва амирларимнинг жосуслари экан.

СИПОХ САКЛАБ ТУРИШ ТУЗУГИ

Амр килдимки, қачонки асл сипоҳлардан иш кўрган, жанг-жадал билан суяги котган ўн киши йигилса, булардан қайси бирининг шижоати, ботирлиги ортиқроқ бўлса, колган тўққизтасининг розилиги ва маъқуллаши билан, уни ўзларига бошчи сайлаб, отини ўнбоши деб атасинлар.

Ўн нафар ўнбоши жам бўлса, ўз ичларидан энг иш кўрган, жанг майдонларида тобланиб тажриба орттирган, баходирликда номи чиккан бировини амир килиб, уни юзбоши деб номласинлар.

Агар ўн юзбоши йигилса, амирзодалардан аклли, шижоатли, баходир бир кишини амир этиб сайлаб, уни мингбоши десинлар ва амири хазора деб улугласинлар.

Агар қарамларидаги бирон кимса ўлса ёки қочиб кетса, ўрнига янги кишини тайинлаш

Ўнбошиларнинг ихтиёрида бўлсин. Шунга ўхшаш юзбошилар ўнбошиларни, мингбошилар юзбошиларш тайин килсин. Булардан ўлган, кочган, янги тайинланганлар бўлса сабабларини айтиб, менинг арзимга етказсинлар.

Яна амр килдимки, чорпилчор кунларида ва салтанат ишларини бошқаришда мингбошининг ҳукми юзбошига, юзбошиники ўнбошига, ўнбоши ники [эса] кўл остидагиларга жорий этилади. Агар бу тузукка қаршилик килсалар жазога тортилсинлар. Ага чорпилчор ишларида ким камчиққа йўл кўяр экан, уни чакири ўрнига бошқани кўйсинлар.

СИПОХГА УЛУФА БЕРИШ ТУЗУГИ

Амр килдимки, амирлар, мингбошилар, юзбошилар, ўнбошилар ва бошқа сипохийларга ушбу тартибда маош берилсин; оддий сипохийга ўз вазифасини ўринлатиб бажариши шарти билан маоши минган отининг баҳоси бўлсин. Баходирларнинг маоши икки от баҳосидан тўрт отгача тайин қилинсин. Ўнбошилар маоши кўл остидаги оддий сипохийларидан ўн баробар ортиқ бўлсин. Юзбошилар маоши ўнбошиларга караганда икки баробар, мингбошиларники эса юзбошиларникидан уч баробар зиёда бўлсин.

Яна ҳукм килдимки, сипохийлардан қайси бири чорпилчор ишларида хатоликка йўл кўйса^маошидан ўндан бирини камайтирсинлар.

Яна буюрдимки, ўнбоши юзбошининг тасдиғи билан, юзбоши мингбошининг тасдиғи билан, мингбоши амир ул-умаронинг тасдиғи билан улуфа олсинлар.

Амир килдимки, амир ул-умаронинг маоши ўз кўл остидагилардан ўн баробар ортиқ бўлсин. Шунга ўхшаш, девонбеги ва вазирларнинг маошлари эса; амирлар маошидан ўн баробар кўп бўлсин. Ясовуллар, чоповуллар, калакчиларнинг маошлари ўз хизматларига яраша, мингдан ўн минг [танга] гача бўлсин.

Ахли мажлис бўлмиш саййидлар, олимлар, фозил кишилар, ҳакимлар, табиблар, мунажжимлар, қиссахонлар, хабарчилар, тарихдонларга ўз ҳолларига қараб, суюрғол,

вазифа ва маош белгиласинлар. Пиёдалар, хизматчилар, фаррошларга юздан минггача маош берсинлар.

Яна хукм килдимки, амир ул-умаролар ўз маошларини девонбеги ва вазирларнинг тасдиги билан олсинлар. Давлат томонидан бериладиган бутун маошларнинг тўлик маълумотларини девонбегини вазирлар аввал менга билдириб, сўнгра танхо берсинлар.

Яна буюрдимки, сипохийларнинг хар бирига маош олиш ёрлиги тпширилсин. Уларга берилган маблаг микдори шу ёрлигнинг оркасига ёзиб қўйилсин.

СИПОХГА ТАНХО ВА УЛУФА ТАКСИМЛАШ ТУЗУГИ

Амр килдимки, пиёдалар, калакчилар, ясовуллар, чоповулларнинг бир йиллик маошларини кисоблаб, белгиланган маблагни девонхонага келтириб, шу ерда уларга улаштирсинлар. Булардан бошка сипохийлар ва баходирларнинг олти ойлик маошини хам кисоблаб, танхо хазинасидан олиб беришни буюрдим.

Ўнбоши, юзбошиларга маош шахар омонлиги хазинасидан ва подшолик мулки даромадидан нақд пул хисобида ёзилсин. Мингбошиларга вилоят ичидаги ерлардан тиюл берсинлар. Амирлар ва амир ул-ўмароларга эса сархад ерлардаги вилоятлардан бири тиюл килиб белгилансин.

Вилоятлардан тушган даромадларни ушбу йўсинда таксимлашни буюрдим: Вилоятлар ва мамлакатлардан олинган жами даромадни таксимлаб, маош бериш ёрликларига бирига кам, бирига ортик килиб ёзсинлар. Сўнг ёрликлар девонхонага келтирилсин. Амирлар ва мингбошилар шу ёрликлардан бирини чикариб олеин. Агар ёрликда маошидан ортик [кўрсатилган] бўлса, бошкани ўзига шерик килсин. Бордию кам бўлса, уни қўйиб бошка ёрлик тортиб олсин.

Яна хукм килдимки, амирлар, мингбошилар раиятдан молу жихот йикканларида, хирождан ортикча соварий, қўналга ва шилон талаб килмасинлар.

Тиюл килиб берилган хар бир мамлакатга иккитадан вазир тайинласинлар. Бири вилоятдан йигилган молларни ёзиб, раият ахволини текшириб турсинки, жогирдор фукарога жабр-зулм етказиб, уларнинг холини хароб этмасин. У вилоятдан йигилган бутун мол-ашёларни кирим дафтарига ёзиши лозим. Иккинчи вазир эса, [даромаднинг] харж этилган кисмини чиким дафтарига ёзсин ва [йигилган моллардан] сипохийларнинг маошига таксим килсин. Кайси амирга тиюл берилар экан, уни уч йилгача ўз холига кўйсинлар. Уч йил ўтгандан сўнг уни текшириб кўрсинлар. Агар мамлакат обод, раият рози экан, шу холича колдирсинлар. Агар ахвол бунга хилоф равишда бўлса ул вилоятни холиса'га ўтказиб, уч йилгача ўша жогирдорга улуфа берилмасин.

Яна буюрдимки, хирожни раиятдан калтаклаш ва савалаш йўли билан эмас, балки огохлантириш, кўркитиш ва тушунтириш йўли билан ундирсинлар. Кайси хоким хукмининг таъсири чўп ва калтаклаш таъсиридан камрок бўлса, ундай хоким хукумат юргизишга яроксиздир.

давоми бор

[1.](#) [2.](#) [3.](#) [4.](#) [5.](#) [6](#)